

Rapport angående arkivalisk undersökning kring orgeln i Kristianstads Heliga Trefaldighets Kyrka

Mitt uppdrag var att undersöka om det fanns okända fakta som kunde bidra till att skapa ett underlag för en eventuell rekonstruktion av Lorentzorgeln från 1631.

Sedan tidigare kända fakta

1. Två kontrakt slutna mellan kung Christian IV och den kunglige orgelbyggaren Johann Lorentz, som finns på Rigsarkivet i Köpenhamn, noggrant undersökta och redovisade av bl a orgelhistorikern Niels Friis i den skrift som gavs ut när nuvarande orgel i Kristianstad stod färdig.
2. En skrivelse till Magistraten från dåvarande organisten Samuel Friedrich Sutorius skriven i juli 1674, där han mycket noggrant beskriver vilka fel orgeln har.
3. Ett protokoll från en besiktning av orgeln gjord av Hans Henrich Cahman i februari 1685.

Eftersom detaljerna kring orgelns byggande framstår som väl undersökta, har jag koncentrerat mig på arkivalierna som finns på Arkivcentrum Syd i Lund. Där finns Rådhusrättens och Magistratens Arkiv och Kristianstads Stadsförsamlings Arkiv. Jag kunde ganska snart konstatera att församlingens arkiv innehåller mycket lite material från 1600-talet och att Rådhusrätten var den beslutande myndigheten även för kyrkan, åtminstone när det gällde ekonomiska frågor.

I Rådhusrättens och Magistratens arkiv fann jag så småningom i huvudsak tre olika källor som är intressanta för den här sortens undersökning:

1. Magistratens allmänna protokoll
2. Inneliggande handlingar
3. Handlingar angående kyrka och skola

Kyrkoräkenenskaperna under 1600-talet är förda mycket sporadiskt och finns på ett flertal olika ställen i Magistratens arkiv. Jag har ändå hittat några intressanta uppgifter där. De inneliggande handlingarna till Magistratens protokoll innehåller många spännande uppgifter för olika sorters forskning, men är mycket tidsödande att gå igenom eftersom det finns två eller tre arkivboxar för varje år. Magistratens allmänna protokoll är också väldigt detaljrika, men i början av 1700-talet läggs de samman med Domböckerna, och då blir civilärendena mer ointressanta och försvinner så småningom helt och hållet.

De två tidigare kända dokumenten från organisten Sutorius och orgelbyggaren Cahman finns i de två boxar som rubriceras ”Handlingar angående kyrka och skola”. Den äldsta av dessa boxar är s.k. rödmarkerad, dvs i så dåligt skick att den inte lämnas ut i läsesalen. Dock kunde jag, genom att specificera datum och exakt vilket dokument det gällde, få en digital kopia av Sutorius skrivelse från 1674. Cahmans protokoll fanns i den andra boxen, som jag själv fick ta del av.

De fakta jag funnit har inte gett så många specifika detaljer om hur Lorentzorgeln var byggd, men många intressanta fakta har ändå kommit fram, speciellt kring mannen som kallas ”det svenska orgelbyggeriets fader”, Hans Henrich Cahman.

Den första uppgiften om en reparation av orgeln är en liten anteckning i räkenskaperna för **1668**, då man uppger att 12 Riksdaler betalats ut till en ”orgelbyggare från Lund”. Eftersom det på den tiden inte är fråga om en inflationsekonomi, kan man säkert jämföra pengasumman med senare reparationer och bilda sig en uppfattning om hur mycket arbete/material det rör sig om. Intressant vore också att försöka ta reda på vem denne orgelbyggare är. Förmodligen är Lund inte hans fasta bostadsort, utan den plats där han senast arbetat med en orgel.

Samuel Friedrich Sutorius skrivelse till Magistraten från juli 1674 gav inget omedelbart resultat, men på våren **1675** tar man ett beslut att en ”Mäster Gregorius från Trelleborg” ska reparera vad man kallar det nödvändigaste, dvs pedalrörverken för en summa av 6 Riksdaler. Detta anses vara tillräckligt billigt för att man ska klara av det. Resten får anstå tills vidare. Ett kvitto från orgelbyggaren finns också bevarat.

Sutorius dör under den danska belägringen 1678 och efterträds av sin elev Frantz Rask, som först får tillfällig anställning och får utbilda sig under tiden. Sedermera blir han fast anställd och – efter man förstår av arkiven – en ansedd man i staden. Man kan också förstå att han i början av sin anställning inte är i en sådan position att han kan driva ett krav på renovering av orgeln. Därför verkar inget hända i den frågan förrän i början av 1685.

I slutet av januari **1685** får Magistraten i Kristianstad ett brev från borgarna i Malmö, där de rekommenderar en nyligen anländ tysk orgelbyggare vid namn Hans Henrich Cahman. Han har uppvisat bevis på sin skicklighet och vill bli anställd på årsbasis för att sköta orglarna i Skåne, men främst vill man nu skicka honom till Kristianstad eftersom man har hört att orgeln är i dåligt skick och behöver renoveras. Förutom detta brev, finns även ett annat (mycket svårtytt) brev från en för mig okänd person, som också rekommenderar Cahman.

Resultatet blir den tidigare kända besiktningen av orgeln från 11 februari. I mina ögon är det snarare ett anbud än ett besiktningsprotokoll. Cahman specificerar allt som behöver göras och exakta kostnader för detta. Han förtydligar också att det kan komma att bli dyrare om man dröjer med att sätta igång renoveringen.

Den 14 februari tar Magistratens ett beslut att låta Hans Henrich Cahman renovera orgeln enligt det anbud han har förelagt. Organisten Rask får intyga att bedömningen av orgelns skick är korrekt och Cahman själv kallas också in för att delta i förhandlingarna. Man gör upp om logi för orgelbyggaren och hans medarbetare.

Nästa uppgift i ärendet är en begäran från Cahman att få åka till Köpenhamn och köpa pipmetall och senare på våren skickar han sin fru att köpa skinn till bälgarna, också i Köpenhamn. Framåt sommaren börjar han bli färdig och då skickar Magistraten en förfrågan till biskopen i Lund, Canutus Hahn och ber om råd vad gäller besiktning av arbetet. Så småningom kommer det att bli organisten i Malmö, Ernst Boye, som får den uppgiften. (Ett intressant sidospår är att Ernst Boye var organist i Malmö redan 1660 när orgeln i St Petri renoverades av Hans Christoff Frietsch. Frietsch var svärfar till Cahman och dennes läromästare. Dessutom gjorde Frietsch en rad orgelrenoveringar kring Öresund efter arbetet i Malmö St Petri: i Landskrona St Johannes 1661, i Helsingborg 1662 och i Helsingör 1663. Vid de båda sistnämnda renoveringarna var Dietrich Buxtehude kontrollant.)

Cahman skriver i september ett brev till Magistraten för att få lite extra betalning eftersom han har gjort en del arbete utöver det som stod i kontraktet. Bland annat har han gjort en helt ny stämma, och dessutom bytt ut över 200 pipor. Det framgår av Magistratens handlingar att man är mycket nöjd med hans arbete och därför får han också lite extra lön. Detta brev är tillsammans med besiktningsprotokollet den handling som ger mest detaljer om den ursprungliga orgeln. De förändringar Cahman gör är dels betingade av vad han anser vara dåligt material (järntråd i stället för mässingstråd i ventilfjädrar och upphängningsdetaljer), dels handlar det nog om trender inom orgelbyggarkonsten. T.ex. tycker Cahman att rörverken kan göras mycket bättre, och han bygger också in ett manualkoppel.

På sommaren/hösten **1687** är Hans Henrich Cahman tillbaka i Kristianstad för ytterligare förbättringar av orgeln, bl. a. sägs det att han jobbar med ”Regalen”, och det betonas än en gång att han har gjort ett gott arbete.

I ett brev från organisten Frantz Rask till Magistraten i augusti 1685, ber organisten om att få sin lön utbetald eftersom han är skuldsatt. Särskilt nämner han ett instrument som orgelbyggaren gjort åt honom. Eftersom Cahman var inackorderad hos Rask (han blev missnöjd med sitt första logi efter några månader och bad att få bo hos Rask, vilket Magistraten beviljade), måste man dra slutsatsen att det är han som har byggt det här instrumentet; gissningsvis en liten orgel.

Efter en så stor renovering är det naturligt att det inte finns några uppgifter om orgeln under några tiotal år. Dessutom saknas det (som jag nämnt tidigare) den typen av uppgifter i Magistratens domböcker och Kyrkorådsprotokoll finns inte förrän en bit in på 1700-talet.

Det hade varit intressant att gå igenom fler boxar i serien med Inneliggande handlingar, men det tar helt enkelt för lång tid. (Inom ramen för detta arbete har jag gått igenom 16 boxar.)

Det är redan känt sedan tidigare att organisterna själva under 1700- och 1800-talen har stått för en hel del underhåll. Till exempel skriver organisten Nils Möller 1819 till Kyrkorådet och ber om betalt för utlägg han gjort för t.ex. nya skinn till bälgarna eftersom de var angripna av råttor.

Ett flertal gånger under 1800-talet diskuterar Kyrkorådet en ombyggnad av orgeln. Vissa detaljer kan man utläsa t. ex. ur ett anbud från firman Blomqvist och Lindgren från 1851.

Det finns säkert många fler uppgifter att upptäcka om orgeln i Kristianstad Heliga Trefaldighet under 1700-talet, men tiden har varit för knapp och jag tror att det mest intressanta har kommit fram, dels av tidigare undersökningar och av den nu utförda.

Detta är endast en kort sammanställning av de uppgifter jag funnit. Jag kommer att redovisa separat foton/kopior och transkriptioner av alla dokument som är relevanta för den här undersökningen samt en förteckning över de arkivalier jag gått igenom.

Malmö 2018-11-18

Ingrid Larsson Hultkvist